

Tomasz Gałuszka OP

ORCID: 0000-0002-3221-9950

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Teologia pamięci według św. Tomasza z Akwinu. Głos w dyskusji

Theology of memory according to St Thomas Aquinas. A voice in the discussion

SŁOWA KLUCZOWE: Tomasz z Akwinu, teologia Boga Ojca, teologia pamięci

KEY WORDS: Thomas Aquinas, theology of God the Father, theology of memory

ABSTRAKT: Kiedy dogmatyk zastanawia się, gdzie szukać inspiracji dla teologii archiwum, powinien zacząć nie od rzeczy, nawet nie od człowieka, ale od samej Trójcy Świętej i Osoby Boga Ojca, czyli od Tego, który jest początkiem, jest pamięcią, ale również posiada takie cechy, które dla nas, archiwistów, czy też zajmujących się refleksją teologiczno-filozoficzną nad archiwum, są kluczowe oraz intuicyjnie ich dotykamy. Teologia Boga Ojca staje się więc punktem wyjścia dla dyskusji nad tym, gdzie w ogóle szukać zakorzenienia dla teologicznej refleksji nad pamięcią i samym archiwum.

ABSTRACT: When dogmatists consider where to look for inspiration regarding the theology of the archive, they should start not from things, not even from man, but from the Holy Trinity and God the Father, i.e., from the One who is the beginning, is memory, but also has such features which for us, archivists or those involved in theological and philosophical reflection on the archive, are crucial and which we touch intuitively. The theology of God the Father therefore becomes a starting point for a discussion on where to look for roots regarding theological reflection on memory and the archive itself.

Przyznam, że pierwszy raz uczestniczę w takim kolokwium wśród archiwistów, bo zazwyczaj jesteśmy przyzwyczajeni do tych prostych funkcji,

które są wyznaczone w podręczniku archiwisty. Jakie są zadania archiwum – każdy student doskonale wie. Gdy jednak pani profesor zapytała mnie o spojrzenie na archiwum z perspektywy teologicznej, to wówczas jako pierwsze pojawiło się spostrzeżenie, że rzeczywiście nie ma żadnego namyśłu teologicznego nad archiwum. To spokojnie można powiedzieć.

Filozofia jest w lepszym punkcie, m.in. ze względu na najnowsze nurty związane z neomaterializmem, a zwłaszcza tzw. *object-oriented ontology*, czyli ontologią zorientowaną na rzeczy. Dysponujemy już dość obszerną literaturą, także polską, m.in. pracami prof. Andrzeja Marca z Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu¹ i jeszcze kilku innych badaczy w Polsce zajmuje się nowym nurtem ontologii, który jest skupiony na obiektach i uwalnia obiekty od zbytniego antropocentryzmu, uważając, że generalnie koncepcja *antropos* została już tak skompromitowana, że pozostaje nam już tylko koncentracja na rzeczach, które zaczynają same mówić, więc są to ciekawe wątki filozoficzne, które myślą nad obiektem, myślą nad rzeczami.

Natomiast jeśli chodzi o teologię, to jesteśmy w gorszym miejscu (punkcie) z tego względu, że generalnie teologia od dłuższego czasu odchodzi od twardej dogmatyki. Twarda dogmatyka oznacza *prima pars* „Summy” św. Tomasza z Akwinu, gdzie są opisane rzeczy, które nie interesują współczesnych teologów, ponieważ w dużej mierze dotyczą Boga samego. To jest teologia teocentryczna. My raczej wolimy uprawiać teologię, która jest skupiona na nas. Mimo że oczywiście zajmujemy się Bogiem, to *de facto* chcielibyśmy „pogrzebać” w sobie samych, tylko w sposób bardziej duchowy. Odejście od dogmatyki powoduje odejście od najbardziej podstawowych rzeczy, które są w kwestiach 27-43 *Prima Pars* „Summy teologicznej”. W swojej wypowiedzi będę posługiwał się tym właśnie dziełem – podręcznikiem teologii, czy też najważniejszym dziełem, które na całym świecie jest nie tylko czytane, ale za jego sprawą nastąpił także wielki renesans myśli teologicznej św. Tomasza. Można to zaobserwować począwszy od Stanów Zjednoczonych po Filipiny, na uniwersytetach nie tylko katolickich, jak choćby dzięki profesorowi Gianni Vattimo, który choć daleki jest od

¹ Andrzej Marzec, *Widmontologia. Teoria filozoficzna i praktyka artystyczna ponowoczesności*, Warszawa 2015; idem, *Antropocień. Filozofia i estetyka po końcu świata*, Warszawa 2021.

konfesyjnej wiary w chrześcijaństwo, to jednak coraz częściej pisze wprost o chrześcijańskiej filozofii pozbawionej kwestii wyznania osobistego².

Generalnie św. Tomasz na nowo jest odkrywany, dla nas natomiast może stać się ciekawym punktem wyjścia do dyskusji nad tym, gdzie w ogóle szukać jakiegoś odniesienia dla teologii archiwum. Natomiast we wspomnianych wcześniej kwestiach 27–43 mamy zagadnienia związane z traktatem *De Deo trino*, czyli z traktatem o Bogu i bardzo się cieszę, że w czytelni Archiwum na ścianie widzę dokument z piękną inwokacją *In nomine Patris et Filii et Spiritus Sancti*³. Jest tu nawiązanie do Trójcy Świętej, ale wymienionej z Imion, według Osób. Trzeba też pamiętać, że teologia historii a teologia pamięci to dwie różne dziedziny, choćby dogmatycznie, ponieważ teologia dziejów zajmuje się już przede wszystkim historią – a więc tym, co pojawia się u św. Tomasza po 43 kwestii, czyli problemem stworzenia. To jest cała historia zbawienia, też historia Chrystusa, Słowa Bożego, które się wciela, a później cała historia Kościoła, która jest przedłużeniem. Natomiast historia pamięci dotyczy tego, co jest w ogóle przed horyzontem czasu, przed tym zanim czas się w ogóle stanie.

Dlatego te pierwsze kwestie (do 43) stanowią dla nas punkt wyjścia, ponieważ one dotyczą stosunkowo dokładnego opisu, czy też charakterystyki jednego Boga w trzech Osobach, w ogóle charakterystyki każdej z tych trzech Osób. I cechą jednej z Osób, która jest taką, która dotyka archiwistów, historyków, ale ma również w swojej etymologii zawarte archiwum, jest ten, który jest zawarty w „Słowie” z *Genesis*, czy też Ewangelii według św. Jana, to jest *en arche*, czyli „na początku”. Ten *arche*, czy też *arche*, który, jak wiedzą państwo, będzie tutaj tłumaczony jako „zasada”, „prawo”, ale również „porządek” – stąd też *archeion*, – ale też oznacza chaos, który jest *anti archeion*, *anti arche*. I to są rzeczy nawiązujące bezpośrednio do pierwszej Osoby boskiej, która jako jedyna jest zasadą bez zasady, ponieważ

² Prof. Gianterasio (Gianni) Vattimo (4 stycznia 1936 – 19 września 2023). W języku polskim ukazały się m.in. następujące książki: *Koniec nowoczesności*, tłum. Monika Surma-Gawłowska, Kraków 2006; *Spoleczeństwo przejrzyste*, tłum. Magdalena Kamińska, Wrocław 2006; *Poza interpretacją: znaczenie hermeneutyki dla filozofii*, tłum. Katarzyna Kasia, Kraków 2011; *Przyszłość religii*, tłum. Sławomir Królak, Kraków 2010.

³ Na ścianie w czytelni umieszczona została dużych rozmiarów kopia aktu lokacji miasta Krakowa przez księcia Bolesława 5 czerwca 1257 r., ANK, Zbiór dokumentów pergaminowych, sygn. 29/657/2.

Osoba Syna czy Osoba Ducha Świętego, to już jest zasada zasady, początek, *principium ex principio*. Natomiast Ojciec jako jedyny jest *principium sine principio*, zasadą bez zasady, jest początkiem bez początku. Dlatego też od św. Augustyna *memoria* (pamięć) będzie zawsze łączona z Osobą Boga Ojca jako tego, z którego wszystko się wywodzi, ponieważ każde myślenie i każde kochanie musi mieć swoją zasadę, musi z czegoś wypływać. Dlatego też pamięć od Augustyna jest cechą Ojca, ale również – ponieważ człowiek jest stworzony (cała teologia chrześcijańska za tym idzie), jest stworzony na obraz i podobieństwo Boga, ten obraz wyraża się w tych cechach, gdzie pamięci odpowiada ślad (*vestigium*) Boga Ojca, intelektowi Osoba Syna (Słowa) i woli – tym odpowiednikiem, tym śladem jest ślad samego Ducha Świętego i człowiek, który jest stworzony. Obraz ten, który jest w człowieku, ma całkowicie trynitarny charakter, dlatego też kiedy teolog zastanawia się, gdzie szukać, gdzie rozpocząć refleksję, to oczywiście jeśli kiedyś ktoś chciałby napisać „Teologię archiwum”, to powinien zacząć nawet nie od rzeczy, człowieka, ale od samej Trójcy Świętej i Osoby Boga Ojca, od tego, który jest początkiem, jest pamięcią, ale również ma kilka bardzo szczególnych cech, które dla nas zajmujących się namysłem nad archiwum, są kluczowe i intuicyjnie ich dotykamy. Chodzi mianowicie o to, że archiwiści, zajmując się rzeczami przeszłymi, w istocie zastanawiają się nad Bogiem Ojcem i nad pamięcią, bowiem rozważają rzeczy teraźniejsze, które są z przeszłości. Jednak pamięć, która dotyka rzeczy przeszłych, tak naprawdę zanurzona jest w teraźniejszości i dlatego – ponieważ cechą Boga Ojca, i to jedną z tych podstawowych, jest to, że jest to *nunc aeternitatis* – to jest jedna wielka teraźniejszość. U Boga nie ma chwil mniej i bardziej ważnych. Jest jedno wielkie „teraz”. Archiwista zagłębia się nie tyle w przeszłości, co ma możliwość sięgnięcia do dawnej teraźniejszości, do teraźniejszości, która się wydarza poprzez obcowanie, a także poprzez zachowanie.

Dlatego też św. Tomasz w kwestii *Secunda Secundae*, kwestia 49 w artykule pierwszym, w „Summie teologicznej” podaje aż pięć takich cech, które są cechami zapamiętywania, konserwacji tej teraźniejszości. *De facto* można je potraktować jako swoiste metody memoryzacji, zapamiętywania. Są one rozwinięte w traktacie *De memoria et reminiscencia*, który mówi o pamięci i przypominaniu sobie. Jest to późne dzieło Tomasza, z końca jego życia⁴.

⁴ Tomasz z Akwinu, *Komentarz o pamięci i przypominaniu*, tłum. Michał Zem-brzuski, Opera Philosophorum Medii Aevi, t. 13, Warszawa 2012, s. 205–285.

Pierwszą taką cechą jest konkret: jeśli chcesz coś zapamiętać, musisz unikać umasowienia, musisz skupić się na tym, co jest konkretne. I każda z rzeczy ma cechę ważności – nie ma rzeczy mniej czy bardziej ważnych. Św. Tomasz powie, że dziecko tak świetnie zapamiętuje, ponieważ kiedy poznaje coś, co pierwszy raz widzi, od razu się dziwi. Stąd też jest moment fascynacji, zachwytu, zdziwienia (*admiratio*). Dziecko poznaje w większości przez dotyk i słowo, dlatego też na tym poziomie poznanie, jeżeli jest to złe dotknięcie czy złe słowo, zostaje później na zawsze. Czyli pierwszy element to jest konkret.

Drugi element to jest uporządkowanie. Mianowicie, jeżeli chcesz zapamiętać, musisz uporządkować i widzieć obiekty w ścisłym połączeniu ze sobą. Ponieważ zasadą człowieka mądrego – i to można by kiedyś wypisać na murach archiwum jako hasło, sentencję – jest: *sapientis est ordinare* (cechą człowieka mądrego jest porządkowanie). Dlatego, jeśli chcesz zapamiętać, zobacz rzeczy w bardzo ścisłych połączeniach ze sobą, ścisłych relacjach ze sobą, także w ścisłych połączeniach zespołów – to każdy z archiwistów wie.

Trzeba badać *intime et profunde* (dokładnie i dogłębnie). Nie można ślizgać się po powierzchni. Nie można tylko spokojnie przeczytać i wydać tekst dokumentu, ale bardzo ważne są – a dobry archiwista, skrupulatny, odczyta je – również zapisy dorsalne, które się później okazują fundamentalne dla zrozumienia treści.

Czwartą cechą zapamiętywania jest *frequenter meditetur*, czyli bardzo często powracać, myśleć, zastanawiać się, co wyraża się jednym słowem, bardzo modnym w filozofii: troska. Po prostu troszczyć się. Ponieważ troska pojawia się *de facto* wtedy, gdy jest świadomość bezbronności. A archiwalia tak naprawdę są bezbronne. One potrzebują nas, którzy się nimi opiekujemy.

I piąty element: jeśli chcemy coś zapamiętać, musimy wracać do początku. Nie da się w pewnym momencie rozpocząć bez powrotu tam, gdzie się wszystko zaczęło. Dlatego piąta zasada u Tomasza to jest *in principio*, czy też nawet *in principium*, wróć do samego początku i tam rozpocznij.

To jest pięć prawideł, które mogą być inspirujące w rozumieniu teologicznym, w namyśle filozoficznym. W teologii jest dużo elementów dotyczących pamięci czy wspomnienia. Choćby jedna z najbardziej przejmujących scen w Biblii (Mt 23, 43), gdy łotr rozmawia z Jezusem na krzyżu i mówi do Niego: „wspomnij o mnie, pamiętaj o mnie”, czyli trzymaj mnie w swojej pamięci, kiedy znajdziesz się w raju. Jezus odpowiada: „dziś ze mną będziesz w raju”. To jest odwołanie do pamięci Chrystusa, nie tyle nawet

do litości, do miłości, do innych, tylko do pamięci, do tego, co jest najbardziej fundamentalne w Chrystusie, ponieważ Chrystus pochodzi od Ojca i wszystko do Ojca kieruje, czyli kieruje do samego Początku. W Ewangelii jest bardzo dużo momentów wspomniania, myślenia o tym, co jest skarbnicą, o tym, co zachowujemy.

I jeszcze ostatnia na koniec uwaga: św. Tomasz wypowiedział oczywiście: często rozróżniaj (*frequenter distingue*). Trzeba rozróżnić pamięć mózgową, cielesną, fizyczną, zmysłową od pamięci, która jest pamięcią intelektualną, umysłową, która jest czymś innym.

Zasygnalizowałem tu tylko kilka rzeczy, zastanawiając się na głos, gdzie i od czego zacząć teologiczną refleksję nad archiwum. Dobry teolog zaczyna więc od samego początku, od Trójcy, czyli zanim jeszcze wszechświat został stworzony. Ale to jest o tyle dobre dla nas, że – zgodnie z definicją św. Tomasza – człowiek jest jak horyzont, granicą pomiędzy światami: duchowym i cielesnym. Bardzo lubię tę definicję Tomasza i się jej trzymam: że to jest życie pomiędzy światami. I myślę, że my, którzy zajmujemy się takimi dziwnymi tematami, nie głosimy jako archiwiści jak Chrystus; nie działamy charytatywnie jak ci, którzy idą za Duchem Świętym; dla nas być może teologia Boga Ojca jest właściwa, żeby w ogóle zrozumieć, jaka jest rola – jeżeli chodzi w ogóle o tych, którzy już są chrześcijanami, bez względu na to, czy to katolicy, protestanci czy prawosławni – trynitologia u nas wszędzie jest niemal identyczna.

BIBLIOGRAFIA

Źródła drukowane

Biblia Tysiąclecia. Wydanie trzecie poprawione. Red. Kazimierz Dynarski SAC. Poznań–Warszawa: Wydawnictwo Pallotinum, 1980.

Opracowania

Marzec Andrzej: *Antropocień. Filozofia i estetyka po końcu świata*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2021.

Marzec Andrzej: *Widmontologia. Teoria filozoficzna i praktyka artystyczna ponowoczesności*. Warszawa: Fundacja Nowej Kultury Bęc Zmiana, 2015.

- Tomasz z Akwinu: *Komentarz o pamięci i przypominaniu*. Tłum. Michał Zembrzuski. Opera Philosophorum Medii Aevi, t. 13. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego, 2012, s. 205–285.
- Vattimo Gianterio (Gianni): *Koniec nowoczesności*. Tłum. Monika Surma-Gawłowska. Kraków: Universitas, 2006.
- Vattimo Gianterio (Gianni): *Poza interpretacją: znaczenie hermeneutyki dla filozofii*. Tłum. Katarzyna Kasia. Kraków: Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, 2011.
- Vattimo Gianterio (Gianni): *Przyszłość religii*. Tłum. Sławomir Królak. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2010.
- Vattimo Gianterio (Gianni): *Spółczesność przejrzyście*. Tłum. Magdalena Kamińska, Wrocław: Wydawnictwo Naukowe Dolnośląskiej Szkoły Wyższej Edukacji TWP, 2006.

AUTOR: Tomasz Galuszka OP – dr hab. UJ, prof. UPJPII w Krakowie, doktor teologii, dominikanin, historyk, mediewista, dyrektor Dominikańskiego Instytutu Historycznego, nauczyciel akademicki, autor licznych artykułów i książek; e-mail: galuszkaop@gmail.com.

AUTHOR: Tomasz Galuszka OP – Doctor of Jagiellonian University, Professor of the Pontifical University of John Paul II in Kraków, Doctor of theology, Dominican, historian, medievalist, Director of the Dominican Historical Institute, academic teacher, author of numerous articles and books; e-mail: galuszkaop@gmail.com.